

14-17 ARALIK / DECEMBER 2010

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
INTERNATIONAL SYMPOSIUM
B İ L D İ R İ L E R**

Yayına Hazırlayanlar

Dr. Davut Hut

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

Prof. Dr. Ahmet Kavas

TARİH İÇİNDE İSTANBUL ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
ISTANBUL THROUGHOUT HISTORY INTERNATIONAL SYMPOSIUM

14-17 Aralık / December 2010

Bildiriler

Yayına Hazırlayanlar

Dr. Davut Hut
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Ahmet Kavas

Yapım

İbrahim Gümüş
Creavizyon İletişim Danışmanlığı
www.creavizyon.com

Grafik-Tasarım

Caner Yıldırım
Creagraf Design Studio
www.creagraf.com

Baskı Yeri ve Yılı

İstanbul, Mayıs 2011

Baskı

Şan Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Cendere Yolu No:23 Ayazağa/İstanbul
Tel: +90 212 289 24 24

ISBN Yayın Kodu

978-605-61104-1-2

Yayınlayan

Mtt İletişim ve Reklam Hizmetleri
Şehit Muhtar Cad. Tan Apt. No: 13/13 Taksim/İstanbul
Tel: +90 212 250 12 02

Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın desteğiyle hazırlanmış ve basılmıştır.

İstanbul'da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)

Murat Uluskan ^(*)

Denizlerdeki sıcak ve soğuk su akıntıları, balıkların insanlarla ilişkisini sağlayan önemli bir faktördür. Deniz suyu ısındıkça serin sulara, soğudukça ılıman sulara doğru sürüler halinde göçen balıkların rotaları üzerinde yer alan kentlerde balıkçılık önemli bir meslek haline gelmiş ve pek çok insan geçimini bu işten sağlamıştır. Akıntıları ile ün yapmış, balıklarının lezzeti ve avcılıktan elde ettikleri gelirle ön plana çıkmış önemli kentlerden biri de Akdeniz ve Karadeniz arasında göç eden balıkların geçiş güzergâhında bulunan İstanbul'dur. Her yıl ilkbahar aylarında Karadeniz'e çıkan (anavaşya) ve sonbaharda Marmara ve Akdeniz'e inen (katavaşya) geçici balıklar, gerek çıkış ve gerekse iniş esnasında İstanbul Boğazı'nın alt ve üst akıntılarının daima tesiri altında kalmıştır¹.

Balıkçılık, etrafı denizlerle çevrili olan İstanbul'da beslenme ve ticarî açıdan tarihin her döneminde önemli bir yere sahipti. Bizans'tan günümüze dek süregelen köklü bir balıkçılık geleneğine sahip olan bu kentte, asırlar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan tecrübeler balık ve balık avcılığı hakkında ciddi bir bilgi birikimi oluşturmuştu². 1453 yılında Sultan II. Mehmed (Fatih) tarafından fetih edilerek Osmanlı hâkimiyetine geçen İstanbul'da balık ve balıkçılık, kent ekonomisi ve gıda gereksinimindeki önemini korumayı sürdürdü. Fetih sonrasında bir imparatorluk başkenti olarak yeniden imar edilen İstanbul, artan nüfusu, değişen demografik yapısı ve gelişen ekonomisiyle canlı bir ticaret merkezi haline geldi. Buna paralel olarak artan balık tüketimi ve elde edilen kazanç, balık avcılığıyla meşgul olanların sayısını ve balık vergisinin devletin vergi gelirleri içerisindeki payını daha da artırdı.

Fatih devrinde hazırlandığı tahmin olunan İstanbul balıkthane yasakçısına

(*) Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Sıtkı Üner, *Balık: Avcılığı ve Yemekleri*, İstanbul 1968, s. 122.

² Selim Somçağ, "Balıkçılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 17.

dair kanun, Osmanlıların fetih sonrası İstanbul'daki balık avcılığına birtakım kurallar getirdiğini ortaya koymaktadır. Görev tayin beratlarında yer alan bu kanuna göre yasakçılar, izinsiz balık avlayanlara engel olma, balıklarına el koyma ve avlanan balıkların balıkhaneye getirilip balık eminine gösterilmedikçe satılmaması kuralına uymayanları yakalama hakkına sahipti. Kadı ve subaşı da bu kanunun uygulanmasında yasakçıya yardımcı olmakla mükellefi³. Balıkhaneye yasakçıların beratlarında yer alan kaçak balık avı ve satışı konusu, Fatih devrinden itibaren balık eminlerinin şikâyetlerinin temelini oluşturmakta ve sorunun çözümüne yönelik talep ettikleri fermanlar da İstanbul'daki balık avcılığı, balık vergisi ve tahsilâtı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1663 yılında, balıkhaneye emininin bu konuyla ilgili bir arzuhalı üzerine çıkan ferman, XVII. yüzyıl İstanbul'unda eminin izin belgesi olmaksızın balık avlayanlardan ve avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeden satarlardan *üçte iki* oranında vergi tahsil edildiği bilgisini vermektedir⁴.

İstanbul sularında avlanan balıklar kanun gereği önce balıkhaneye getirilerek satışa sunulur, satış fiyatı üzerinden tespit edilen verginin tahsili de balıkhaneye emini tarafından gerçekleştirilirdi. Balıkhaneye emini bu yetkiyi, *balıkhaneye mukataası* ya da daha yaygın kullanımıyla *dalyan-ı mâhi mukataası* olarak adlandırılan devlete ait gelir kaynağını iltizam yoluyla tasarrufuna alarak kullanırdı. İstanbul'da avlanan balıklar, vergisi verilmeden satışa sunulamazdı. *Sayyâd-ı mâhi* olarak adlandırılan balık avcıları, avladıkları balıkların satışından elde ettikleri gelirin belli bir oranını *resm-i mâhi* adıyla balıkhaneye eminine teslim etmek zorundaydı. Balık vergisi ve tahsilâtı hususunda uygulanan kanun, ilgili kalemin mukataa defterlerinde ve bu vergiyi toplama hakkını tasarruflarına almış olan balık eminlerinin beratlarında iltizam şartı olarak yer alırdı. Balıkhaneye yani *dalyan-ı mâhi mukataası* iltizam şartlarına bakıldığında, öncelikli olarak vergi tahsilâtını zorlaştıran etkenlere karşı mültezimi koruyucu ifadeler dikkat çekmektedir. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren standart hale gelen ve XVIII. yüzyıl süresince değişmeyen bu ifadeleri şu şekilde sıralamak

³ “Nişân-ı hümayûn oldur ki: Dârende-i misâl-i vâcibü'l-îmtisâl kulum filân İstanbul'un ve Boğazkesen'in dalyanı yasağın etmeğe gönderdim ki, varup bundan öndin ol-gelmiş kânun ve kâide üzre yasak ede, öte yakada ve berü yakada kim gerekse balık avlatmaya, her kim uğurlayın balık avlarsa tutup balığın elinden alup kendünün gereği gibi hakkından gele, kimesne mâni' olmayas; Ve balıkçılara dahi yasak ede ki her biri avladıkları balıkları getirüp âmilin eminine göstermeyince satmayalar ve illâ satacak olurlarsa ki mezbur kulum bula, gereği gibi haklarından gelüp yasak eyleye; Bu bâbda mezbur kuluma kadı ve subaşı gereği gibi mu'âvin olalar. Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılarlar.” (Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler, Ankara 2002, s. 55; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 454-455). Bu kanunun küçük farklarla bir diğer örneği için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d) 61, s. 281/1 (21 Ca 927 / 29 Nisan 1521).

⁴ BOA, Muallim Cevdet Tasnifi Maliye Belgeleri (C.ML) 17158 (12 R 1074 / 13 Kasım 1663).

mümkündür⁵:

- 1 - Balık avlayan avcılardan eskiden olduğu gibi vergi talep edildiğinde, bazı avcıların “biz müsellemleriz” ya da “mirîye balık vermeyiz” dediği ve bahçe ustaları ile deniz kenarındaki evlerin sahipleri de “mirîye resm vere gelmedik” diyerek avladıkları balıkların vergisini vermediği, bu tür bahaneler öne sürenlerden üçte iki vergi alınması,
- 2 - Âdet ve kanunlara aykırı olarak balık emininin izni olmadan hiç kimsenin gizlice balık avlamaması ve tuzlamaması,
- 3 - Mirî dalyan yakınında balıkçıların ya da başkalarının yeni dalyan kurmaları devletin vergi kaynağına ve gelirine zarar verdiğinden, önceki iltizamlarda olduğu gibi bu tür teşebbüste bulunanlara izin verilmemesi,
- 4 - Terkoz (Durusu) adı verilen yerde avlanan kalkan balığını rençber taifesi getirdiğinde, vergilerinin üçte iki üzerinden alınması ve bostancılardan bu balığı satmalarının engellenmesi.

İstanbul’a gelen batılı seyyahlar arasında İstanbul balıkları ve balıkçılığından bahseden ilk seyyah Petrus Gyllius’dur. Gyllius, 1544-1547 yılları arasında bulunduğu İstanbul’da isteyen herkesin serbestçe balık avlayamadığını ve balık avcılarının tuttukları balıkların yarısını vergi olarak vermekle yükümlü olduğunu yazar⁶. 1553 yılında Avusturya elçilik heyetiyle İstanbul’a gelen Hans Dernschwam da balık vergisinin çok yüksek olduğunu belirtir fakat bir oran vermez⁷. Konuyla ilgili günümüze ulaşan resmî kayıtlar ise ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk göstermektedir. 1689 yılında balıkxane emini olan Ali Ağa, vergi tahsilâtında karşılaştığı zorluklara dair sunduğu arzuhalde, avladıkları balıklara karşılık balık avcılarının üçte bir ve üçte iki oranlarında vergi alına geldiğini belirtmektedir⁸. Bu oranların nasıl uygulandığı hakkındaki

⁵ “Balık sayd eden sayyâdlardan kadîmden olageldiği üzere mirî rûsûmları talep olundukda ba’zı sayyâdlar “Biz müsellemleriz” veyâhud “Mirîye balık vermeziz” deyu bahçe ustaları ve leb-i deryâda olan evlerin sâhibleri balık sayd eylediklerinde “Mirîye resm veregelmedik” deyu mirî rûsûmı vermeyip te’allül edenlerden sülûsân üzere resm alına ve hilâf-ı âdet ve kânun emîn izni olmadan hafıyyeten bir ferd balık tuzlamaya ve avlamayalar ve mirî dalyan kurbunda balıkçı ve gayrılar dalyanlar ihdâs etmekle mirî rûsûma gadr ederler, iltizâm-ı sâbık mücebbince ol asıllar men’ ü def olunup ve Terkoz nâm mevzi’de kalkan balığın rençberân tâ’îfesi getirdiklerinde sülûsân üzere rûsûmları alınıp olagelmîşe muhâlif bostancılar fîruht eylemekden men’ oluna” Örnekler için bk. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d) 22130, s. 9 (17 Ş 1081 / 30 Aralık 1670); BOA, Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d) 221/A, s. 23/2 (13 Ra 1094 / 12 Mart 1683); BOA, Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemî Evrakı (D.MMK) 54/96 (22 R 1105 / 21 Aralık 1693); BOA, D.MMK 158/97 (27 Z 1134 / 8 Ekim 1722); D.MMK 331/10 (23 B 1168 / 5 Mayıs 1755); BOA, C.ML 17033 (28 Ca 1195 / 22 Mayıs 1781).

⁶ Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Eréndiz Özbayoğlu, İstanbul 2000, s. 19.

⁷ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 172.

⁸ BOA, D.MMK 47/33 (18 Ca 1100 / 10 Mart 1689).

detaylar ise yine aynı balık emininin 1683 tarihli arzuhali üzerine çıkan emirde açıklanır. Buna göre, Boğaziçi'nde ıgırıp⁹ ile balık avlayanlardan üçte bir oranında vergi tahsil edilmekte, bunu kabul etmeyip vermemekte ısrar edenlerden ise kanun ve iltizam şartları gereğince balık vergisi *tamamen* yani üçte iki üzerinden alınmaktadır¹⁰.

Genelde uygulanan usul, Boğaziçi'nde avlanarak balıkhaneye getirilen balıktan üçte bir oranında vergi alınmasıydı. Vergi oranının yüksekliğini bahane ederek balık vergisini vermek istemeyen balıkçılar, ya avladıkları balıkları balıkhaneye götürmeden satma yolunu tercih etmekte ya da üçte bir yerine beşte bir üzerinden vergilerini ödemekte ısrar ederek balık eminlerine direnmekteydiler¹¹. Kaçak balık satışı ve bunun sonucunda oluşan vergi kaybına engel olmayan balık eminleri, avlanan balıkların balıkhaneye getirilmesini sağlamak gayesiyle XVIII. yüzyıl başlarından itibaren balık avcılarıyla anlaşarak vergi indirimine gittiler. Avladıkları balıkları kaçırmayıp kendi rızalarıyla balıkhaneye getirmeleri şartıyla balık vergisinin *beşte bir* üzerinden uygulanmasına izin verdiler. Bu vergi oranı, balıkhaneye idaresinin bostancı ocağı orta çavuşlarına devredilmesi ve yeni balık emini Sirozlu Mustafa'nın balık avcılarıyla vergi hususunda yaşadığı problem üzerine 1735 yılında çıkartılan bir fermanla resmîleşti ve bir daha da değişmedi¹².

XVIII. yüzyıl esnaf sayımları ve nizamları münasebetiyle İstanbul'daki balık satıcıları yani balıkçı esnafıyla ilgili bilgi sahibi olmakla birlikte, balık avcılarının menşei ve sayılarını içeren bir sayıma rastlanmamaktadır. Ancak, arşiv belgeleri ve kadı sicillerine yansıyan bilgiler, gayrimüslimler içerisinde özellikle Rumların, Müslümanlara nazaran balık avcılığında daha yoğun bir şekilde yer aldıklarını ve bu işi babadan kalma bir meslek olarak sürdürdüklerini göstermektedir.

İstanbul'un dört bir yanına dağılmış askerî zümreler içerisinde balıkçılığı bir yan gelir kaynağı olarak gören ve icra edenler de bulunuyordu. Yeniçeri, topçu, sipahi, dizdar gibi pek çok ocak mensubu, gerek kendileri gerekse adamları vasıtasıyla bir meslek haline getirdikleri balık avcılığını, sahip oldukları unvanın zırhı altında rahatça sürdürerek avladıkları balığın vergisini vermekten kaç-

⁹ Balık avında kullanılan en eski araçlardan olan ıgırıp, deniz dibinden bir parça üstte dolaşan balıkları avlamakta kullanılan bir ağ çeşidiydi. ıgırpların boyutları, yakalanacak balıkların büyüklüğü ve avlanacak yerin özelliklerine göre değişiyordu. Boğaz ıgırıpı, Marmara ıgırıpı ve Ada ıgırıpı, Palamut ıgırıpı ve Açık ıgırıp da denilen Göl ıgırıpı olmak üzere dört ayrı sınıfa ayrılırdı (Karekin Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2006. s. 336-337).

¹⁰ BOA, D.BŞM.d 221/A, s. 23/2 (13 Ra 1094 / 12 Mart 1683).

¹¹ BOA, D.MMK 53/75 (6 L 1104 / 10 Haziran 1693).

¹² Evâhir-i Z 1147 / 14-23 Mayıs 1735 tarihinde verilen emir, 2 Ca 1168 / 14 Şubat 1755 ve 8 Za 1187 / 21 Ocak 1774 tarihlerinde yenilendi (BOA, C.ML 8244, 25213).

nyorlardı. Örneğin, Anadolu ve Rumeli Hisarı dizdarları ve erleri, aslı görevlerinin dışında balıkçılıkla uğraşıyorlardı. 1544 yılında, o dönem Yeni Hisar olarak da adlandırılan Rumeli Hisarı'ndaki erler, dört oturaklıdan büyük sandallarla avlanılması yasak iken altı yedi oturaklılarla avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeden satıyor ve tuzluyorlardı. Balık emini, avlanan balıkların defterini tutup vergisini yerinde tahsil etmek istediğinde ise sandalları erkenden çekip balıkları da gizlice satıyorlardı¹³. 1663 yılında, Anadolu ve Rumeli Hisarı dizdarlarının ikişer dalyanı ve birer büyük ıgırının olması¹⁴, balık avcılığı işini ne kadar ciddiye aldıklarını ve düzenli bir ek gelir kaynağı olarak gördüklerini açıklamaktadır.

Askerler arasında, özellikle ocak ve kışlalara yakın iskelelerde balıkçılıkla meşgul olanlar oldukça fazlaydı. Balık avcılarının balık avlamasına ve balık eminlerinin vergi tahsiline mani olan bu ocak mensupları arasında önemli bir kesim, Tophane'deki topçu sınıfına mensup manavlardı. Bunlar, kayıklarıyla balık avına çıkarak, rastladıkları diğer balıkçılara harp aletleriyle saldırıyor ve bulundukları bölgede avlanmalarına engel oluyorlardı. İzinsiz balık avladıkları yetmezmiş gibi dalyan ve ıgırlarla avlanan balıkları da gizlice satın alarak dükkânları önündeki tablalarda satıyorlardı¹⁵.

Bostancılar

Askerî zümreler içerisinde balık avcılığı ile meşgul olanların başında bostancı ocağı mensupları geliyordu. Topkapı Sarayı'nın *bîrun* denilen dış hizmetlilerinden olan bostancı ocağı, saraya bağlı bağ ve bahçelerde çalıştırılan, padişah ve saray erkânının kayıklarını çeken ve zamanla görev çeşitliliği daha da artan geniş bir teşkilâta ve kalabalık bir sayıya sahipti. Bahçe ve bostan işleriyle meşgul bostancıların bir kısmı saray içerisindeki has bahçede, bir kısmı da *hadâik-i hassa* denilen saray dışındaki bahçelerde *usta* adı verilen amirlerinin gözetiminde hizmet ederdi. Yetiştirdikleri sebze ve meyve ile öncelikle saray mutfağının ihtiyaçlarını karşılarlar, kalan kısmını da satılmak üzere Eminönü'ndeki sebzehaneye götürürlerdi¹⁶.

¹³ BOA, KK.d 62, s. 560 (Gurre-i Ş 951 / 18 Ekim 1544).

¹⁴ BOA, C.ML 17158.

¹⁵ Balıkçıların şikâyeti doğrultusunda evâsıt-ı Z 1178 / 1-10 Haziran 1765 tarihinde Galata kadısına yazılan hükmün, cülûs münasebetiyle evâil-i R 1189 / 1-10 Haziran 1775 tarihinde yenilendi (Bâb-ı Âsafî Divân-ı hümayun Sicilleri İstanbul Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.İS.d) 7, s. 202, h. 620; 8, s. 273, h. 896). Aynı hükmün 18 Ş 1255 / 27 Ekim 1839 tarihinde tekrar verilmesiyle ilgili bk. BOA, Muallim Cevdet Tasnifi Belediye Belgeleri (C.BLD) 1117.

¹⁶ Bostancılar hakkında geniş bilgi için bk. P. G. İnciciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti, İkinci Ocak: Bostancılar", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1/11 (Aralık 1965), s. 89; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 465-487; A. Özcan, "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allemin Bostaniyân-ı Hâssa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilâtı", *Tarih Dergisi*, Sayı 34 (1984), s. 347-355; Murat Yıldız, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

Saray bahçelerinde yetiştirilen mahsullerin satışından elde edilen gelir, bostancıların en büyük amiri olan bostancıbaşının iltizamında olup, her yıl Şevval ayında padişaha sunulan bir defterle birlikte hazineye teslim edilirdi. Bahçe isimleri ve gelirlerinin yer aldığı bu defter içerisinde “Dalyan-ı mâhi, Balıkçıbaşı ve Reisler Mahsulâtı” başlığı altında 50.000 akçelik maktu bir meblağ da yer alırdı¹⁷. Bu meblağ, has bahçeye tâbi balıkçıbaşının, bostancı reisleriyle birlikte avladıkları balığın vergisine karşılık her yıl bostancıbaşıya verdikleri, bostancıbaşının da diğer *hadâik-ı hümmâyün mahsulâtı* ile birlikte hazineye teslim ettiği sabit bir paraydı. Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren uygulandığı belirtilen bu ödeme ve imtiyaz sayesinde balık emininin vergi talebinden kanunen muaf tutulurlardı¹⁸. Bostancı reislerinin sayısı, 1670 ve 1689 yıllarında on iki kişiden ibaretti. İki yıl sonra, 1691 yılında ise bu sayının yediye gerilediği ve 1707’de sekiz olduğu görülmektedir¹⁹.

Bostancı ocağına mensup balıkçıbaşının balık avı imtiyazı sınırsız değildi. Uygulamada pek çok sorunla karşılaşılsa da kanunen kendileri için belirlenmiş sorumluluk alanları ve avlanma sınırları mevcuttu²⁰. Buna göre;

- 1 - Ahırkapı’da mirî dalyan,
- 2 - Bebek Bahçesi önünde bir çekme²¹ ve bir dalyan,
- 3 - Büyükdere’de balıkçıbaşıya tâbi kalfanın kurduğu iki beylik dalyan,
- 4 - Uskumru mevsiminde balıkçıbaşının iki orta ıgırısı²² ve bir küçük koltuk ıgırısı,
- 5 - Kılıçbalığı için balıkçıbaşının iki, kalfasının bir kayığı mevcuttu.

Balık eminleri ile bostancı ocağı mensupları arasında balık avı ve balık vergisi hususunda ciddi bir mücadele söz konusuydu. Bir tarafta, balıkthane

¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D.7263 (1 L 1092-30 N 1093 / 14 Ekim 1681-2 Ekim 1682); BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan II. Mustafa Belgeleri (AE.SMST.II) 14954 (1 L 1105-30 N 1106 / 26 Mayıs 1694-14 Mayıs 1695).

¹⁸ Bostancıbaşı’nın, balıkçıbaşı ve bostancı reislerinin avladıkları balıklardan balık emininin vergi talebinde bulunmamasına yönelik emir talebi üzerine 25 Z 1097 / 12 Kasım 1686 tarihinde verilen hüküm (BOA, MAD.d 9859, s. 38/2), 7 C 1100 / 29 Mart 1689 (MAD.d 9871, s. 177), 1115/1703-1704, 27 Za 1129 / 2 Kasım 1717 ve 2 Ca 1168 / 14 Şubat 1755 (BOA, D.MMK 322/60) tarihlerinde yenilendi.

¹⁹ BOA, MAD.d 22130, s. 9 (17 Ş 1081 / 30 Aralık 1670); BOA, D.MMK 47/80 (28 Ş 1100 / 17 Haziran 1689); MAD.d 18499, s. 2 (Gurre-i Ş 1102 / 30 Nisan 1691); D.MMK 197/32 (18 Za 1118 / 21 Şubat 1707).

²⁰ BOA, D.MMK 197/32 (18 Za 1118 / 21 Şubat 1707).

²¹ Çekme dalyanı 3-3,5 kulaç derinlikteki sığ yerlere kurulur ve genelde kefal, bazen lüfer, nadiren de levrek ve uskumru avlanır (Deveciyan, *a.g.e.*, s. 327-328).

²² Boğaz ıgırısından iki kat büyüktür. Orta ağ normal koşullarda uskumru avlamakta kullanılan ağ olup makas denilen ağ kolyoz ağıdır (Deveciyan, *a.g.e.*, s.337-338).

mukataasını iltizam usulüyle tasarruflarına alarak devlet adına balık vergisi tahsilâtını yapma hakkını üzerlerine almış balık eminleri, diğer tarafta ise bostancıbaşının nezaretinde kendilerine tanınan balık avlama hakkını sonuna kadar kullanmaya çalışan bir kısım bostancılar sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Balık eminleri, vergi tahsilâtını artırarak yükümlülüklerini yerine getirme ve daha çok kâr etme, balıkçıbaşı ve bostancı reisleri de daha fazla balık avlayarak ve satarak, balık vergisi karşılığında bostancıbaşıya ve dolayısıyla hazineye ödedikleri yıllık sabit meblağın üzerinde para kazanmayı amaçlıyorlardı. Bu durum, doğal olarak her iki taraf arasında çıkarlarını koruma ve devlet katında hak arama mücadelesine sahne oluyordu.

Balık eminleri, balıkçıbaşının söz konusu mahallerde belli sayıdaki av araçlarıyla avladıkları balıklardan vergi talep etmemekle birlikte, devletin vergi gelirine ve iltizamlarına zarar verdikleri gerekçesiyle özellikle bostancı reisleri ile bostancı ocağı mensuplarının faaliyetlerinden rahatsızdılar. Bu konuda merkeze sunmuş oldukları arzuahallerin içeriğini oluşturan şikâyetleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür²³:

- 1 - Balıkçıbaşı ve kalfasının, Beykoz'da mirî için avlanan kılıç balığından her yıl dokuz tanesini "marina" namıyla almaları,
- 2 - Bostancı reislerinin her birinin ikişer üçer kılıç balığı kayığı ve ırgırlarla avladıkları balıkların vergisi talep edildiğinde, bostancıbaşıya vergi verdikleri gerekçesiyle reddetmeleri,
- 3 - Bostancı reislerinin, devlete vergi veren ırgıp sahiplerine gidip balıkçıbaşı, kalfası, reisler ve reislerin ustalarının her biri için ayrı ayrı birer gecelik balıklarını almaları, geriye kalan balıklar satıldıktan sonra da "mani" namıyla her bin balık için zorla otuzar kırkar akçelerini istemeleri,
- 4 - "Kenarcı" namıyla bir bostancının Fener, Moda, Beykoz ve Gebze'de avlanan poçida²⁴ ve palamut balığının her on bir akçelik miktarının bir akçesini "marina" namıyla alması,
- 5 - "Bostancı mütekaiddiriyiz", "Bostancı ustalarıyız", "Balıkçıbaşı ve bostancı ustaları tarafından izinliyiz" gibi gerekçelerle balık vergisini vermekten kaçınmaları,
- 6 - Rençber taifesinin avladığı balığa sahip çıkarak satın almaları ve vergi vermelerini önlemeleri,

²³ BOA, MAD.d 18499, s. 2 (Gurre-i Ş 1102 / 30 Nisan 1691); BOA, D.MMK 54/96 (22 R 1105 / 21 Aralık 1693); D.MMK 197/32 (18 Za 1118 / 21 Şubat 1707); D.MMK 322/60 (2 Ca 1168 / 14 Şubat 1755).

²⁴ Peçuda: Palamut'un en irisi olup boyu 70-75 cm, ağırlığı ise 10 kilonun üzerindedir.

7 - Avladıkları balıkları balıkhaneye dışında satmaya çalışmaları.

Balıkçıbaşı ve bostancı reislerinin, adeta bir vergi tahsildarı gibi hareket ederek İstanbul'un pek çok noktasında gerek dalyan gerekse ıgırlarla avlanan balıkçılardan hisse talep etmeleri ve bostancıların da izinsiz avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeden satmaya çalışmaları, balıkhaneye gelirini olumsuz etkileyen ciddi problemlerdi. Balık eminleri, saray dışındaki uzak bahçelerde balık avcılığıyla meşgul bir kısım bahçe ustalarından, sahip oldukları ıgırıp başına vergi tahsil etme yoluna gidebiliyorlardı²⁵. Fakat Boğaz bahçelerinde çalışan bostancıların tamamını kontrol altında tutabilmeleleri mümkün değildi. O yüzden, balık eminlerinin vergi tahsilâtında sorun yaşadığı askerî zümrelerin başında bostancılar geliyordu.

Neticede, ister kendileri için belirlenen sınırların dışında balık avlayarak diğer avcılardan hisse talebinde bulunsunlar, ister avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeden satsınlar, sırtlarını bostancıbaşıya dayamış olanlardan vergi tahsil edebilmek balık eminleri için hiç de kolay değildi. Sorun, ancak 1735 yılında, Balıkhaneye Eminliği'nin ve dolayısıyla balık vergisi tahsilâtının tamamen bostancı ocağı orta çavuşlarının sorumluluğuna bırakılmasıyla çözümlenebildi²⁶.

Hassa Balık Avcıları

Osmanlı sarayında balığın tüketildiği bilinmektedir. 1473 yılına ait bir saray mutfağı defterine göre, Fatih Sultan Mehmed'in sarayına her gün on akçelik balık, dört akçelik istiridye ve üç akçelik karides girmektedir²⁷. Fatih ve Kanuni dönemlerine ait sınırlı sayıdaki kayıta, saray için satın alınan balıklar arasında morina ve yılan balığı, kurutulmuş balık, havyar, istiridye, karides, tatlı su balıklarından ise sazan, kefal ve nilüfer yer almaktadır. Saray mutfağı muhasebe defterlerinde balık alımı için yapılan ödemeler kaydedilmekle birlikte, çoğu zaman tüketilen miktar ve çeşit belirtilmemektedir. Kayıtlardaki bu belirsizlik, padişah ve saray halkının gerçek balık tüketimini tespit etmeyi güçleştirmektedir²⁸. Bu güçlüğü pekiştiren, fakat aynı zamanda, muhasebe kayıtlarına yansımayan bir tüketimin de var olduğunu

²⁵ 1677-1704 yılları arasında, balık eminlerine ıgırıp başına yıllık dörder bin akçe ödeyen Kavak Bahçesi Ustası için bk. BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan IV. Mehmed Belgeleri (AE.SMMD.IV) 1840 (8 Ca 1088 / 9 Temmuz 1677); BOA, D.MMK 47/48 (20 S 1100 / 14 Aralık 1688); D.MMK 91/85 (17 S 1116 / 21 Haziran 1704).

²⁶ BOA, D.MMK 217/72, 106 (17 L 1147 / 12 Mart 1735); D.MMK 346/27 (7 S 1178 / 6 Ağustos 1764); BOA, MAD.d 10009, s. 43 (5 S 1191 / 15 Mart 1777).

²⁷ Ahmed Refik, *Eski İstanbul*, haz. Sami Önal, İstanbul 1998, s. 16-17.

²⁸ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfakları (1453-1650)*, İstanbul 2004, s. 196-197.

gösteren bilgiler bulunmaktadır. Has bahçeye mensup bir grup balık avcısının, her gün ücretsiz olarak saraya taze balık ulaştırdığına dair belgeler, saraydaki balık tüketiminin, aslında kayıtlara geçen rakamlardan daha yüksek olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bostancıbaşı'nın sorumluluğu altındaki has bahçeye mensup gayrimüslimler, taahhüt ettikleri hizmetler karşılığında bir kısım vergilerden *müsellem* yani muaf tutulurlardı. *Resm-i mâhî* yani balık vergisinden muaf olan bir kesim vardı ki onlar, İstanbul'un fethinden beri her gün padişah için istenen balıkları avlayarak tedarik eden ve saraya yetiştiren hassa balık avcılarıydı. Evliya Çelebi, bu balıkçıların fetih sonrası Sultan Mehmed'e Petre Kapısı'nı açan Rumlardan oluştuğunu ve içlerinden on kişinin o zamandan beri vergilerden muaf tutulduklarını belirtir. Ayrıca, Sarayburnu'ndan Eyüp Sultan'a varıncaya kadar Haliç'in iki tarafındaki yalı evlerinde karıtya ağı ile balık avlayan bu avcılarının bostancıbaşının sorumluluğu altında olduklarını ve ilaç yapımında kullanılan *ayıbalığı* padişah için avlamaya memur olduklarını yazar²⁹. *Nefs-i nefis-i hümmâyün* yani padişah için balık avlayan ve has bahçeye tâbi olan bu *müsellem* balık avcılarının, söz konusu vergi muafiyetlerini nasıl kazandıkları hakkında Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu malumatı doğrulayacak başka bir bilgiye sahip değiliz. Fakat kendisinin de hayatta olduğu dönemde Rum menşeli bu balık avcılarının sayısının on değil dört olduğunu biliyoruz³⁰.

1704 yılına kadar dört kişiden ibaret olan hassa balık avcılarının sayısı, bu tarihte bostancıbaşının arzı üzerine yapılan yeni bir atama ile beş kişiye yükseldi³¹. Beratları gereğince, avcılardan biri öldüğünde yerine atanacak kişide öncelik bu hizmeti yapmaya muktedir yetişkin oğlunundu³². Hayatta iken isterlerse görevi kendi rızalarıyla başka bir Rum'a devredip haklarından feragat edebilirlerdi³³. Hassa balık avcılığına tayin edilen balıkçıya müsellemlik beratı bostancıbaşının arzı üzerine verilirdi³⁴. Kendilerine verilen muafiyet ve imtiyaza rağmen, görevlerini suiistimal ederek hizmette kusuru görülenlerin beratları iptal edilir, yerlerine yine bostancıbaşının arzıyla

²⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. I, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 254. Ayıbalığı yani fok, balık olmayıp bazen suda bazen de karada yaşayan etobur bir memelidir (Deveciyan, *a.g.e.*, s. 266).

³⁰ BOA, MAD.d 9848, s. 34/1 (22 R 1077 / 22 Ekim 1666).

³¹ Bostancıbaşının arzı ve bunun üzerine verilen tayin beratı için bk. BOA, D.MMK 86/121 (Selh-i L 1115 / 6 Mart 1704) ve BOA, İbnülemin Tasnifi Muafiyet ve İmtiyazât Belgeleri (İE.MİT) 87 (12 Za 1115 / 18 Mart 1704).

³² BOA, D.MMK 157/121 (3 Za 1134 / 15 Ağustos 1722); D.MMK, 174/85 (21 B 1138 / 25 Mart 1726); BOA, C.ML 21132 (21 Ca 1169 / 22 Şubat 1756).

³³ BOA, D.MMK 64/133 (3 Za 1108 / 24 Mayıs 1697); D.MMK, 221/49 (11 B 1148 / 27 Kasım 1735).

³⁴ BOA, İE.MİT 87 (12 Za 1115 / 18 Mart 1704).

başka biri tayin edilirdi³⁵.

Has bahçeye tâbi müsellemler balık avcıları, her gün padişah için avladıkları taze balıkların muayyen miktarını bostancıbaşıya teslim eder, o da Matbah-ı âmireye ulaştırırdı³⁶. *Bilâ-ücret* yapmayı taahhüt ettikleri bu hizmetlerinin karşılığında kendilerine verilen muafiyetler şunlardı³⁷:

- 1 - Avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan,
- 2 - Masdariyye, kul ve cariye resminden,
- 3 - Iğrıplardan, istiridye kayıkları ve sefinesinden, kılıç ve kalkan balığından, dalyan ve karıdyasından, küçük-büyük avladıkları balıkların resminden,
- 4 - Kazma, kürek, kürekçi ve ordu tekâlifinden,
- 5 - Koçi, tulum ve kazan resminden ve yetirmeden,
- 6 - Cizyeden,
- 7 - Oğulları ve hizmetkârlarının asesbaşı, subaşı, muhtesip, yasakçı ve acemi oğlanı tekâlifinden,
- 8 - Otluk ve saman biçmekten ve beklemekten,
- 9 - Kendilerine uygun yiyecek, içecek ve elbiselere müdahaleden,
- 10 - Bâc talebinden,
- 11 - Evlerine ve ahırlarına askerî ve ehl-i örf tairesi kondurulmasından,
- 12 - Kendi bağlarında ürettikleri şıra resminden,
- 13 - Balık emirlerinin müdahalesinden,
- 14 - Lüzum üzere gittikleri yollarda kıyafet değiştirdiklerinde, bindikleri ata, üzerindeki harp aletlerine, elbiselerine ve yanlarında olan hizmetkârlarına müdahaleden,
- 15 - Kendilerinin kullandıkları samur kalpak, sarı mest ve pabuca müdahaleden muaftılar.

Padişah için avladıkları balıkları bostancıbaşı marifetiyle Matbah-ı âmireye teslim eden balıkçıların has bahçeye olan tâbiyetleri, bir ara 1677 yılında ortadan kaldırıldı. Avladıkları balıkları bostancıbaşı yerine doğrudan matbah-ı âmiye emirine teslim etmeleri istendi. Bostancıbaşı'nın itirazı üzerine tekrar eski usule dönülmesine rağmen, matbah-ı âmiye emirleri bu balıkçıların kendilerine tâbi oldukları gerekçesiyle balık taleplerini sürdürdüler.

³⁵ BOA, D.MMK 139/118 (18 B 1131 / 6 Haziran 1719); BOA, Muallim Cevdet Tasnifi Saray Mesâlihi Belgeleri (C.SM) 6606 (14 S 1158 / 18 Mart 1745).

³⁶ BOA, D.MMK.d 22717, s. 28/1 (5 N 1097 / 26 Temmuz 1686).

³⁷ Beratlarda yer alan muafiyetler için bk. BOA, İE.MİT 87 (12 Za 1115 / 18 Mart 1704); BOA, D.MMK.d 22745, s. 28 (24 N 1123 / 5 Kasım 1711); BOA, D.MMK 137/74 (13 Ra 1131 / 3 Şubat 1719). Avârız ve avârızdan muaf zümreler hakkında bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, IV (İstanbul 1991), 108-109 ve Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyet Rûsûmü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 52-53.

ler. 1686 yılına gelindiğinde, dört Rum balıkçının matbah-ı âmire eminlerinin baskısından kurtulmak ve eski statülerini yeniden kazanabilmek gayesiyle verdikleri uğraş sonuç verdi. Bostancıbaşının talep ettiği emir üzerine eski kayıtlar incelendi ve sonuçta, söz konusu balık avcılarının has bahçeye tâbi oldukları ve hizmetleri karşılığında aldıkları muafiyet beratlarının bostancıbaşı ağaların arzı üzerine verildiği belirtilerek, eminlerin müdahalesinin önlenmesine yönelik bir ferman çıkartılması sağlandı³⁸.

Hassa balık avcıları ile balık eminleri devamlı surette mücadele içerisindediler. İltizam yoluyla İstanbul ve çevresinde avlanan balıkların vergisini toplama işini üstlenen eminler, bu zümrenin balık vergisinden muaf tutulmasını bir türlü kabullenemediler. Avcılar ise hiçbir zaman kendilerine sunulan imtiyazın sınırları içerisinde kalmak istemediler. 1577 yılına ait bir mühimme kaydında, padişah için balık avlayanların balık emininden izin tezkiresi almadıkça ıgırıp ile avlanmalarının yasak olduğu belirtilmektedir³⁹. Fakat bu yasağın ne ölçüde uygulanabildiği şüphelidir. Hassa balık avcıları, bir yandan beratlarına ve muafiyetlerine güvenerek eminlerin vergi hususundaki tacizlerinden korunmaya çalışırken, diğer yandan da avlarında ve av yöntemlerinde sınır dinlemeyerek sarayın günlük balık ihtiyacının çok üzerinde balık avlamaya devam etmişlerdir. Balık eminleri ise iltizamlarına aldıkları vergi kalemi dolayısıyla balık avcılarına devamlı surette müdahale ederek avladıkları balıkların vergisini talep etmekten kaçınmamışlardır⁴⁰.

Söz konusu beş Rum'un, beşer altışar ıgırıp kayığı, ağ ve dalyan ile yaptıkları avcılık, balık eminlerinin şikâyetine konu olmaya devam etti. 1719 yılında, balık eminleri İbrahim ve Hacı Ahmet adlı şahıslar, hassa balık avcılarının muafiyetlerine bir sınır getirilmesine muvaffak oldular. Şikâyetlerini içeren arzuhal Defterdar Efendi'ye havale oldu. Burada yürütülen soruşturmada balık eminleri, hassa balık avcılarının padişah için avladıkları balıktan vergi talep etmediklerini, fakat bu avcıların muafiyetlerini suiistimal ederek pek çok

³⁸ BOA, D.MMK 45/96 (21 Ca 1097 / 15 Nisan 1686); BOA, D.MMK.d 22717, s. 28/1 (5 N 1097 / 26 Temmuz 1686).

³⁹ BOA, Divân-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d) 31, s. 249, h. 549 (27 C 985 / 11 Eylül 1577); Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1988, s. 94. Ahmed Refik, belgede geçen "müsellem balıkçılar" tabirini yanlışlıkla "müslim balıkçılar" şeklinde okumuş, aynı hatayı Reşad Ekrem Koçu da tekrarlamıştır. Koçu, bu yanlış okumayı hatalı bir yorumla da pekiştirerek, padişah ve saray halkının sadece müslüman balıkçıların tuttıkları balıkları yediklerini ve İstanbul'un müslüman halkının büyük bir kısmının da aynı taassubu göstereceğinin muhakkak olduğunu, buradan da müslim ve gayrimüslim balıkçıların tuttıkları balıkların balıkhane de hangi balıkçılar tarafından tutulduğunun belirtilerek satıldığı yolunda bir hükmün çıkartılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Reşat Ekrem Koçu, "Balık Emâneti, Balık Emîni, Balıkhâne, Balıkhâne Nazırlığı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, IV, 2013).

⁴⁰ Örnekler için bk. BOA, MAD.d 9848, s. 34/1 (22 R 1077 / 22 Ekim 1666); BOA, D.MMK 45/41 (22 M 1097 / 19 Aralık 1685).

ıgırıp kayığı peyda ettiklerini ve avladıklarının vergisini vermemenin yanı sıra başkalarının avladığı balıklara da sahip çıkarak vergi tahsiline mani olduklarını belirttiler. Soruşturma sonucunda, hassa balık avcısı beş kişinin muafiyetlerine binaen, her birinin ikişer adet ıgırıp kayığı ile avladıkları balıktan vergi talep olunmamasına, bu sınırın üzerinde avlanan balığın vergisinin verilmesine, başkalarının balığına sahip çıkmamalarına ve aksi tutum içerisinde olanların muafiyetlerinin kaldırılmasına karar verildi⁴¹.

Hassa balık avcılarının avlanmalarına getirilen sınırlamaya dair bu karar, 1719 yılından itibaren görev tayin beratlarına da yansıtıldı. Yukarıda maddeler halinde sıraladığımız muafiyetlerine ilaveten, “Kendilerine mahsus ikişer adet ıgırıp kayıklarından vergi alınmaması, gerek dalyan gerekse başka yerlerde avladıkları balıkların vergisinin kendilerinden tahsil edileceği ve kesinlikle başkalarının balıklarına sahip çıkmayıp vergi tahsiline mani olmamaları” ibaresi eklendi. Bir diğer önemli değişiklik ise cizye ile ilgiliydi. Şerî bir vergi olan ve gayrimüslim tebaadan alınan cizyeden muafiyetleri kaldırılarak, tahammül ve istihkaklarına göre cizyenin kendilerinden tahsil edileceği belirtildi⁴².

Hassa balık avcılarının saraya teslim ettikleri balığın türü ve miktarı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. İstanbul’un fethinden itibaren yerine getirdikleri bu hizmet dolayısıyla, padişahların her gün balık yediklerini iddia edemesek de gerektiğinde sofralarına konulmak üzere saray mutfağında devamlı olarak taze balık bulundurulduğunu söyleyebiliriz. Balık avcılarının söz konusu imtiyazlarını hangi tarihe kadar sürdürdüklerini bilemiyoruz. Varlıklarına dair elimizdeki son kaydın 1756 yılına ait oluşu ve bu tarihten sonra berat yenileme, feragat, ölüm ya da balık eminleriyle vergi problemlerine dair başka bir bilgiye rastlanmayışı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında muafiyet ve imtiyazlarının tamamen kaldırılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, insanların gıda temini ve geçim kaynağı olarak uğraş verdiği önemli bir sektör olan balık avcılığı, Osmanlı dönemi İstanbul’unda serbest bir şekilde yapılmasına izin verilmeyen, kendine has kuralları olan ve basit gibi görünse de ciddiye alınan bir iştir. Devletin, balık eminleri vasıtasıyla avcılara karşı sergilediği denetimin temelinde, şüphesiz önemli bir gelir kaynağı olan balık vergisi yatmaktadır. Balık eminlerinin vergi tahsilâtında yaşadıkları problemlerin merkeze olan yansımaları ve çözümüne yönelik emirler, askerî zümrelerin balık avcılığı işinde ne kadar yoğun bir şekilde

⁴¹ BOA, D.MMK 140/71 (19 N 1131 / 5 Ağustos 1719).

⁴² BOA, D.MMK 220/32 (15 Ca 1135 / 21 Şubat 1723); D.MMK 268/7 (25 Ş 1157 / 3 Ekim 1744); BOA, C.ML 21132 (21 Ca 1169 / 22 Şubat 1756).

yer aldığını ve bunların kontrolünde yaşanan zorlukları ortaya koymaktadır. Nitekim başta bostancılar olmak üzere pek çok askerî kesim mensubunun, balık avcılığını ikinci bir meslek olarak sürdürdükleri ve sahip oldukları unvana ve arkalarındaki güce dayanarak istedikleri gibi balık avladıkları görülmektedir. Kaçak balık avcılığını artıran, vergi tahsilâtını güçleştiren, eminler ile balık avcılarını sık sık karşı karşıya getiren nedenlerin başında ise üçte birlik yüksek vergi oranı gelmektedir. 1735 yılında bu oranın beşte bire indirilmesi, sorunun bir nebze olsun çözümünü kolaylaştırmıştır.